

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՆԱԽԱԹԵՐԹ

ԻԷ. ՑԱՐԻ 1913

Ցարնիւան 15 ֆր. ոսկի — 6 դր.:
Վեցամիսայ՝ 8 ֆր. ոսկի — 3 դր.:
Մէկ թիւ կ'արժէ 1-50 ֆր. — 70 կ.:

Թիւ 9, ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ

ՄԱՅԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

Ք Ն Ն Ո Ւ Թ Ի Ն Ն Վ Ա Ր Ո Ւ Ց

Ս. ԱԲԵՐԿԻՈՍԻ ՅԵՐԱՊՈԼՍՈՅ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ

(Նպաստ մը նայ վկայաբանական պատմութեան:)

(Հրատարակուած է Վ. Լ. Լ.)

Ս. ԱԲԵՐԿԻՈՍԻ ՎԱՐՔՆ ԵՒ ԱԳԱԹԱՆԳԵՂԱՍ ՈՒ Փ. ԲԻԺԱՆԻ

Եսանք վերադոյն Արեւիկոսի վարուց քննութեան մէջ¹ թէ ունեցած ենք երբեմն վարուցս հնադոյն թարգմանութիւն մը, Ս դարէն, որուն հետքերն կը նշմարուին այժմ Տէր Խաչատուրեան Նալոմա-ու-ի մէջ: Այդ հայերէն թարգմանութիւնը որ չկայ այժմ, հայկական ասպարէզէն հեռանալէն յառաջ թողուցած էր հոն հզօր ազդեցութիւն:

Այսպիսի ազդեցութեան չէինք յուսար պատահիլ, երբ ձեռնամուխ կ'ըլայինք վարուց քննութեան. Եւ ստուգիլ ալ ծանօթ հայերէն օրինակք կրկին Համառօտներն եւ մետափրատեան Ընդարձակը չէին ընծայեր բառական կռուան այսպիսի լռածմունք ունենալու: Բայց երբ մտադիր ընթերցմամբ ծանօթացանք յունարէն Ա. հնա. յն խմբագրութեան, ուրիշ լոյս ծագեցաւ մեր մտաց: Նկատեցինք որ ըստ երեւութիւն վարքս Գրիգորի կենսագրութիւնն կ'ընծայէ իւր էական գծերով: Եւ որչափ եղաւ մեր

¹ Հանգ. Ամ., 1913, Թ. 6:

Հիացմունքը, երբ ձեռք առինք Ազաթանգեղոսը... Գլխիդ Լոսառարը՝ Ալեքսանդր-Ռեյնս և Լեֆալանգեղայ գլխին՝ ամբողջումեա՞յք յեռա՞ծ էր Ալեքիկոսի Լորոսցի հետեւողութեամբ։

Քիչ ժամանակի մէջ ունեցանք մեր առջեւ ընդարձակ համեմատական տարիտակներ այսպիսի նմանութեանց։ Որովհետեւ այդ համեմատութիւնը իմ մէջ նոր տեսութիւն ստեղծեցին հայ երկու հնազոյն պատմադրաց մասին եւ առիթ ընծայեցին զգալի անոնցով լայնապնս, երբ նորանոր աղբիւրներ ալ յերեւան հանեցի, պատշաճազոյն կը համարիմ ուրիշ տեղւոյ պահել անոնց ամբողջական հրատարակութիւնը. մանաւանդ որ իմ ուսումնասիրութեան նիւթ ընտրած բնագիրներու հետ ալ մասնաւոր աղբիւր չունին անոնք, այլ ուղղակի յունարէն քննարկ հետ է գործած։ Վասն ամբողջութեան Արեւիկոսի վարուց նուիրած քննութեան, հոս ի մէջ կը բերեմ պարզապէս համեմատական տարիտակ մը Ազաթանգեղոսին՝ զանց առնելով պատճառաբանական փաստերու։ Մասնաւոր հետաքրքրուողներուն մատնացոյց կ'ընեմ ակնարկած ուսումնասիրութիւնս, որ մօտաւորապէս խորապիւր պիտի կրէ. «Կորագայ» ալեքէր Լեֆալանգեղայ է՝ Փ. Բլաշկայ։

Գրիգորի Կենսագրութեան եւ Արեւիկոսի վարուց մէջ նմանողութիւնը կը կայանան հետեւեալ կէտերու մէջ։

Արեւիկոս։

ա. Արեւիկոսի զէմ գրգռուած խռովանքը կը պատժուի դիւարախռութեամբ. երեք այսահարք սուրբէն թողութիւն կը խնդրեն։

բ. Արեւիկոս կ'ուսուցանէ ճշմարիտ հաւատքը։

գ. Նորահաւատ ժողովուրդը կը մկրտուի։

դ. Ար. կը խնդրէ Աստուծոյ որ զենքը գեւին պաշտպանէրեւոյն նշուակ չ'ընէ։

ե. Ար. Հռոմ կը հրաւիրուի թղթով։

զ. Ար. ի Հռոմ կ'երգեցնեն այսր։

է. Ար. Հռոմէն կը դառնայ Ասորիքի վրայէն։

ը. Ար. ի մուտքն ի Յերապոլիս։

թ. Արեւիկոսի մնացած կեանքը, տապալում գիրք։

Ազաթանգեղոս։

ա. Գրիգորի (եւ Հռիփսիմեանց) զէմ գաղաւնացած Տրդատն եւ արքունիքը կը պատժուին դիւարախռութեամբ. յոտո Գրիգորի թողութիւն կը խնդրեն։

բ. Գրիգոր կ'ուսուցանէ ճշմարիտ հաւատքը։

գ. Գրիգոր ի մկրտութիւն կը յորդորէ։

դ. Գրիգոր կ'ընդգծանայ հովուապետ կարգուելու։

ե. Գրիգոր Կեսարիա կը խաւրուի հրովարտելով։

զ. Գրիգորի եւն ի վերապէն։

է. Գրիգոր Կեսարիայէն կը դառնայ։

ը. Գրիգորի դարձն ի վաղարշապատ։

թ. Գրիգորի վերջին օրերը. գրքեր կը յօրինէ։

Այս գծերու մէջ են երկու վարքերու համապատասխան տեղիք։ Այս տեղ մենք պիտի բաւականանանք ի մէջ բերել միայն ա եւ շ հաստուածները։ Ազաթանգեղոսի քով ա եւ շ իրրեւ ամբողջութիւն մը ընծայուած են. բայց ուստով մը գործուելով Արեւիկոսի վարուց մէջ։ Բանաբաղ հնդկականերու քով այսպիսի ուսումներ ներել նկատուած են։ Ըն Ազաթանգեղոս ստիպուած էր կատարել այս ուսումը, զոցելու համար այն դատարկը, որ իւր խմբագրած տեսարանին մէջ տեղի կ'ունենար Հռիփսիմեանց նահատակութենէն եւ Տրդատի այսահարութենէն ետքը։ Գրիգոր վերապին մէջ է տակաւին, Հռիփսիմեանց նահատակուած են եւ Տրդատ ու արքունիքը այսահարեալ ի մայրիս կը թափառին...

Գաղանացած այսահարներու անընդհատ աղաղակը լռեցնելու համար ի մէջ կու գայ յոսորովելու իւր տեսլիքով. այսահարներու բժշկութեան միակ միջոցն ցոյց կը տրուի Գրիգոր ի վերապին. Գրիգոր երելով վերապէն կը ստանձնէ այնուհետեւ զխաւոր գիրքը, զոր կը շարունակէ ցվիւրջ արարուածին՝ սկսեալ վարուց Բ. հասուածէն։

Հասուածիս համեմատութիւնն է։

Ազատագրում:

(Հրտ. Յփղիս, 1909.)

Ի՛նչ 114, 1—118, 4. [Գրիգորի բ. վերապիւն. դիւարակ լինին Տրդատ եւ ամենայն նախարարը:] Եւ ամենայն բնաւոր թաւաւորին, ծառայք եւ սպասաւորք առ հասարակ, հարուածովք հարեալք լինէին. Եւ անհարկն օտո՛ք լուսն հարաւորն լինէին: Յայնմ ժամանակի տեսիլ երեւեալ յԱստուծոյ ի վերայ քեռ թաղաւորին, որոյ անուն էր Խորոզմիշտակ: Արդ եկեալ խորեք ընդ մարդկանն, պատմեք գտնելին եւ ասէր. Տեսիլ երեւեցաւ ինձ յայնմ գիշերին. այր մի ի նմանութիւն լուսոյ եկեալ պատմեց ինձ, եթէ 'Ոչ ա՛յլ ինչ գոյ բժշկութիւնն հարուածոցդ, որ եկին հասին ի վրայ ձեր, եթէ ոչ յղեոյթք գուրք ի քաղաքն յԱւրաշաշտ, անեւ անտի զկապեալն Գրիգորիտն. նա եկեալ ուսումնացէ ձեզ զեղ ցաւոցդ բժշկութեանն:

Արդ իբրեւ լուսն մարդիկն՝ սկսան ծիծաղել զբանիցն զոր ասաց. սկսան խոսել ընդ նմա եւ ասեն. Եւ զո՞ւ ուրեմն մեղքեցեալք. զեւ ուրեմն հարաւոր ի քեզ: Չմարդ է, զի այս ժեւամ է, զի բնիցին զիս յանհարկ խոր վերապիւն, եւ զուստես եթէ կենդանի է... Իսկ կրկնեաց դարձեալ եւս կոմքն գնոյն տեսիլ. եւ հնգիւնեաց օպաւանայեց, զի եթէ ոչ պատմեցէ ստեղծ ստեղծածմանն տանջան բնիկայն. եւ հարուածք մարդկան եւ թաղաւորին եւս քան զիս անստեղծացի մահու տանջանք: Եւ մտեալ անդրէն Խորոզմիշտակն՝ մտնաւ երկիրդ եւ զդաշտութեամբ ասաց զբանն հրեշտակին:

Իսկ նորա վաղվաղակի յղէին անդր Կոնստանդնուպոլս, որոյ անուն Օտայ կոչէր: Եւ զնաց նա ի քաղաքն Արաշաշ՝ հանել զնա ի խոր բանդէ վերապիւն: Արդ իբրեւ եկն հասն Օտայն ի քաղաքն յԱրաշաշ՝ ընդ առաջ կայնէին նմա քաղաքացիքն՝ հորցանէլ զպահաւա Գալլոն: Եւ նա ասէ ցնոսա, թէ 'Վասն կապելոյն Գրիգորի եկեալ եմ, տանել զնա, իսկ նորա զարմացեալ առ հասարակ ասէին. 'Ո՞ր գիտէ թէ կայցէ. զի բազում ամբ են, զի բնիցին զնա անդր, իսկ նա պատմեաց զիրաւելեանն եւ զգործն զինչ զեւնէ խլի: Եւ եկին բերին կարս պարսնաց երկրոյն եւ ստուարս, եւ կիցեին ինչոցն ի ներքս Ալազանեաց Օտայ նախարարն ի յոյ՝ Կոնստանդնուպոլս, եթէ կայցես ուրեք՝ Եկ ի Գորս. զի տէր Աստուածն քո, որդ պաշտելիքն դու նա հրամայեաց հանել զքեզ այտի, Եւ անդէն յոսն կայցեալ՝ վաղվաղակի շարժեաց զպարսնն, եւ բուռն հարեալ ունէր:

Իսկ սոցա զիտացեալ՝ ձգեալ հանին զնա ի վեր եւ տեսին զի թխացեալ էր մարմին նորա իբրեւ զսնուղ սնայեալ. եւ անդէն հանգրծան մատուցեալ զգեցուցին նմա. եւ ինքստիւնօրէն անտի զնացին յԱրաշաշտ քաղաքէ, որտեւ ի վաղարշապատ քաղաք:

Արեւրկիս:

(Հրտ. Nissen, Leipzig, 1912.)

Ք. 83, 1—9. Իսկ զեւն... զնաց ի Հռոմ եւ հմուտ ի գուսար կայսեր Անտոնինայ՝ որում անուն զԱրկիւս՝ ամաց իբր ԺՁ, որ զեղնին եւ մեծութեանն գեր ի վերոյ էր քան զամենայն հուսան ժամանակին: Իսկ աղկն յանկարծօրէն սկսաւ մոլեղնել դիւարակ (այսահարեալ) եւ զհերս իւր փետեւեր եւ զհեռս իւր ցեաւեր (ուսեւեր): Եւ իբրեւ բազում անգամ զհպել այս նմա՝ կայսեր եւ (շինդն) փառասիրն ի Բաղա՝ որտեւ լինէին...

Ք. 85, 1—16 [Կայսրը ամեն հնարք ի գործ կը դնէ գուսարը բժշկելու. բայց ի զուր]: ԿԱ՛յ առաւել նեղեցին զկոյնը. Արդ լիկը զեւն եւ աղաղակեր ի բերանոյ նորա. 'Եթէ ոչ եկեցէ Արեւրկիս եպիսկոպոսն քրիստոնէից Երեսպալեցուց քաղաքին Փառնիս Գալլոն, ո՛չ կայնեմ ի բնաւորեմնէս աստի, Եւ իբրեւ կայր Ժայր զեւն զբազում աւուրս եւ զնոյն բանս աղաղակէր ի բերանոյ աղ զԼկանն, կոնեաց ինքնակալն զԿոնստանդնուպոլս (կայսրը), եհաց զնա եթէ գիտեցէ քաղաք ինչ որում Երեսպալեցուց անուն իցէ՝ ի Փառնիս-Փառնիզիւս: Իսկ նա հաստատեաց զիտեմ կարի քալ եւ յիշեաց անոր զԵրեսպիսնան զաղաղիւնը, զայր աւագ, առ որ Մեծութիւնն քո, (ասէ), առանձինն գրեալ է հրովարտակ զասն կարեւոր իրոց: Եւ յիշեաց կայսրն զանունն եւ հրամայեաց կապ՝ եւ պատրաստ լինել մագիստրիանոսաց՝ ասնել առ Երեսպիսնանս հարովարտակն զոր ետ գրէի...

87, 1—89, 8. Առեալ մագիստրիանոսաց զԹուղթն ինքնակալին եւ մեծաւ փութով հանդերձեալ զպէսա ճանապարհին ելին ի Հռոմ...

Արդ զեւղ եկեւ զի իբրեւ մտին ընդ զուսն (քաղաքին Երեսպալեցուց) պատահեցին Սերգիս Արեւրկիտի որ ըստ օրհուրութեան իւրում յինչորորդ ժամուս առաւոր գտանայր ի տուն իւր: Արդ նախաբարն հորցին զնա վասն Երեսպիսնանի եթէ իցէ ի քաղաքին եւ ուր բնակիցէ: Իսկ սուրբ անդրէն պատասխանի արցունել զպահաւա ինչն զերկոյն զնա... Եւ իմացեալ եթէ ունիցին զիրոյ յինքնակալն եւս Երեսպիսնանս, զնաց ընդ նոսա ի տուն նորա. որ բնակեալ զԹուղթն կայսեր եւ ի վերայ հասեալ զորութեանն, ետ ցտարն Արեւրկիտս եւ արաշեաց զնա մի մարմն (զնիւրին), ԿԱ՛յ փութով տեսնել զպատրաստութիւնն եւ երթալ ի Հռոմ: Իսկ նա մեծաւ ուրախութեամբ յանձն առ՝ ասելով այսպէս, թէ 'Զայս յառաջագոյն յայտնեալ էր ծառային իւրում Տերն իմ, [Գնայ ի Հռոմ...]

44, 18—15. Եւ հայեցեալ օթիքն յաղկին ասէ. հրամայեալ թե՛ Յիսուս. Եւ ի Գորս յաղկանեց եւ մի եւս անշըր զգաւ... (Ք. 45) եւ զեւն լուսն ինչն հնազանդեալ՝ եւ արտաքս զանդանեան... շարժեալ...

Ք. 46, ... Եւ ասէ զգիշերն. ահա ասիկ զուստերն քո... Իսկ նա քաղաք ինքնակալեմ եւ արտասուց բուռն հարեալ զդատերն իւրն եւ գիբիս

Ազգութանգեղոս:

(Հրտ. Տփղիս, 1909:)

118, 6—9. Այն ինչ ի կառու եկեալ իմեր թաւորն ըստ քաղաքն երանել՝ և՛քին իւրիւր-իւր պատուհասն ի Տեառնէն ի վերայ հասաներ. եւ հաշիւն զթաւարն ուսոյն ղըն-իւն՝ ի կառուցն ի վայր կործանէր. եւ և՛քին իւրիւր-իւր օգուտ, եւ իւրովի ուսեղ զիւր մարմին: <10—16 համեմատութիւն ընդ նարուգագոնստայ>:

113, 17—18. Նաեւ ամենայն մարդիկն որ ի քաղաքն էին՝ նոյն օրինակ զիւրարեղ մոլեգնէին: 116, 4—11. [Գրեթոր վերապէն կ'ընէ:] Յայնմ ժամանակի առ վառագի ստորկուրցաւոցն՝ երեւալ թաղաւորն յերամե խոզոց՝ զիւրն առեալ անէր ընդ առն նորա մեր խոյստառակ: Եւ նախարարն արտաքայ քաղաքն պատէին նոցա:

Արդ իբրեւ տեսնէին զնոսա ի բացէ, զի գային Գրեթորիս Օտայիւն հանգերն, եւ այլ բազում մարդիկ, որ գային ընդ նոսա յԱրտաշատ քաղաքէ — ընդ առն իւրեղեւ, մոլեգնելով եւ առեւել զմարմինս իւրեանց՝ գիւտհարէին եւ փրփրէին առաջի նոցա:

116, 11—12. Իսկ նա (Գրեթոր) վաղվաղակի ծուրն եղեալ յաղիւ խոյր. եւ նորա անդին ի զհոգոսն իւր Գառնային: Եւ նա անգին հասմոյնց, զի՝ որչին լսեցաւ ի իւրեանց հանգերն: Եւ ծանկեացն զանթ իւրեանց, ին մասուցեալ թաղաւորն եւ նախարարն՝ բառն հարեւ ունէին զորչ օրչայ Գրեթորի եւ օտէին. խոզերմք ի քնն, թոզ մեղ զանցումս մեր, զոր մեղ ընդ քեզ արարաք:

116, 18—117, 3. Իսկ նա մասուցեալ ինքնեւ ղնոս ի ինչոյն օտէն եւ օտէ. եւ մարդ եւ իբրեւ ղիւն. եւ մարմին ունիմ իբրեւ զմեղ. բայց գոյք ծանեղաք զմեր արարին, որոյ զերկնն եւ զերկիր արարեալ է... եւ նա կարգէ և զինք բռնիկէ:

126, 19—17. Եւ իբրեւ խոնցաւ երանելին Գրեթորիս զայս ամենայն՝ առ հատարի զհեռս զօհիւք արկեալ՝ զպարտաճանն զորսնէին. թաղաւորն եւ նախարարն, եւ այլ բազմութիւն մարդկան իջեալ ի գեանին ընդ մերիկ թաղաւորալ՝ օտէին առ հառարի իբրեւ ընդ մէ բերան. «Արդ խոյն ինչ մէ յայ իւրեւնէն յԱրտաշատ, զի մեղ կորուսեալ էաք ի պիւրեւնէն մերում եւ ի խաւարային ճանապարհս. արգ՝ իցէ թէ իւրեւն մեզս այս մեր բառնէ:»

Արեւիկան հասուածները մեր նոր բառական թարգմանութեամբ են: Նրկու բնագիրներն համեմատելու ժամանակ որպէս զի աւելի պայծառ ըլլայ գործելու եղանակը, պէտք է աշխատել ունեւալ երկու պարագայ. Արեւիկան հազոյն թարգմանութիւնը կրնաք ըլլալ — ըստ մեզ երբ առանց տարակուսի — ազատ, ճշունմա-

Արեւիկոս:

(Հրտ. Nissenb., Leipzig, 1912:)

արկեալ զհարուստ ժամն՝ եւ զնա ցնաժխանս՝ փռնէ ի սենեակն...

p. 8. (Արեւիկոս գնայ հանգերն եղարարն ի հրապարակն քաղաքն եւ ուսուցանէ). Եւ մինչ գեռ ուսուցանէր նա՝ իմացեալ ամբոյնն եթէ հրապարակաւ նաեւ ուսուցանէ ... (Գրեթոր անգր) ... Եւ յորժամ հուպ եղին առ նա եւ այն ինչ իմէին ձգել ի նա ձեռս՝ անդին իւրիւր-իւր (αἰφροδίσιοι) պատանիք երեք միմեկեւ յայոց ղընոց զպատմութեան իւրեանց պատահալք՝ յամբոյնն արտաք փախչէին եւ փախ հառաչել եւ ոտել (խորով) լինա իւրեանց եւ ընդ առն իւրեանց մեր ի ստորն Արեւիկոս, աղաղակէին մեծամանք բարբառով եւ ստէին. Երգեցեցաւ ցանկեմք...

p. 9, 17—20. Իսկ ոտորն Արեւիկոս... յաղիւն խոյր եւ ստեր. Հայր որդւոյ ըստ սրբոյ Յիսուսի ֆրիստոս... (Իբ հեաւքնէ գեւերը) ... եւ պատանիքն անդին ի զհոգոսն իւր զորչայ կային մայրն ի վերայ երեսաւ առ օրն յայն Արեւիկոս բազում ժամն անշունչ, մինչեւ կարծել բազմաց թէ եւ մեռան իսկ: Իսկ արդոյն Արեւիկոսի խոնարհեալ եւ աղով իւրով բառն հարեւ զմեաց միայն միայն ի նոցանէ կանգնեալ զնոսա, եւ յոտն կացին պատանիքն զորացեալք եւ զպատանեցեալք (σφοδρονόστρες). որպէս զի եւ զհանգերն իւրեանց իւրեւն եւ զիւրեւն եւ այնուհետեւ ղընել զհեա օրոյն:

11, 1—9. Իսկ ժողովուրդն տեսեալ զայս՝ առ հառարի իբրեւ ընդ մէ բերան՝ աղաղակէն օտէն օտէն եւ օտէն. Դու եւ միայն ճշմարիտ Աստուած որ ի ձեռն արժանաւորն ըր Արեւիկոսի քարոզիւ: Եւ բազումք ի նոցանէ հաւատարմի յանուն Տեառն մերոյ Յիսուսի ֆրիստոսի. եւ հեծէին եւ օտէին ցուրտք. Ծառայք երկնաւորն Աստուծոյ, որք խոյն ինչ մէ յայ ղընել թէ զընացեալք. զի մէ բառն մեզս (χαρά) գործեալ ենք. եւ իցէ թէ զթաւսի ի մէ Արտաշատ եւ իւրեւն զոր ինչ ի պիւրեւնէն մերում:

¹ = Փրեւեղեւ կնիւր կը խոզեր կայ արեւուն բռնիկութիւն: Եւ Արեւիկոս կ'ընէ. 17, 18—17.

«Եւ մարդ եւ մեղաւոր եւ քոյն եւ կարծաւ որդմութեան. այլ եթէ հաւատարմ ի Բիսուս ֆրիստոս զոր եւ քարոզեմ, կարգ է զի որպէս կուրին շնորհեաց գոհանան եւ քեզ սացն»:

բան, նման Մակարայեցոյ զրքերու կամ Ծ դպրու ուրիշ Թարգմանութեանց։ Ուստի շատ տեղեր Ազախանգեղոսի Հետ նմանութիւնն աւելի բառական պէտք է եղած ըլլալ հնագոյն թարգմանութեան մէջ, քան որ իմ Թարգմանութեանս մէջ կը տեսնուի¹։ Միւս կողմանէ նաեւ Ազախանգեղոս, որ չափազանց ճոխարան է, կրնար իւր խմբագրութիւնէ հեռացնել նախնական բնագրէն պէտքէն զտրվածածնրով եւ ներմուծում ներով. եւ այդն յիշատակին ալ այսպէս է։ Բայց նախնական զանգուածն մնացած է միշտ ճանաչելի Գողունի իրն միշտ առ տէր կ'աղաղակէ։

Մասնաւորապէս Խորոզմիշտի տեսլան մէջ միտ դնելու է որ հոս դերերն փոխուած են բոլորովն. մինչ հոն Կայսեր գուտորը կ'այսահայի եւ դեռն զԱրեւիկոս կը մանանալէ իբրեւ թիւիչ, եւ Կայսրը ի ինչիւր կ'ենէ, հոս հակառակէն թագաւորն է այսահայրը, թագաւորի քոյրը² տեսիլ ընդունողը, ուր Աստուծոյ հրեշտակը զԳրիգոր ցոյց կու տայ. Արեւիկոսի համար նախարարք Յերապոլէս կը խաւրուին, — Գրիգորի համար՝ Արտաշատու վերապր. Կայ դեռ զարմանալի ջրծածք մ'ալ. Օտայ Արեւիկոսի դերին մէջ՝ կ'երգունցեն զԳրիգոր... Բայց այսպիսի փոփոխութիւններ շատ սովորական են վկայաբանական նման քաղուածքներու եւ հետեւողութեանց մէջ։

Համեմատութիւնք մնացած հատուածներու մէջ աւելի զորաւոր են։

Եթէ համեմատեցիլ են այս համեմատութիւնք, լաւ. իսկ եթէ ոչ, ուշադիր կ'ընենք մեր ընթերցողներուն ա. Ազախանգեղոսի իւր աղբիւրներէն օգտուելու եղանակը. ք. կը խնդրեմ սպասել պատճառարանութեանց մեր վերոյիշեալ ուսումնասիրութեան մէջ։

Իսկ ինչ որ այսպիսի համեմատութիւններէ կը ստրվեմք Ազախանգեղեայ մասին, այս է.

ա. Նախնական Ազախանգեղոսն կը զբաղէր միայն Գրիգորի կենսագրութեամբ (Տրդատայ պատմութեան հետ)։

բ. Գրիգորի այդ կենսագրութիւնը ամբողջութեամբ ձեւուած է Արեւիկոսի վաւրաց հետեւողութեամբ.

գ. Այսպէս որ մեր գիտցածն այսօր Գրիգորի կենսագրութեանէ գրեթէ չ'ըլլար աւելի քան որ Սողոմոնոս երկուողիւ աւանդած է իւր Սկիզ. Պատմութեան մէջ։

* * *

Աւելի տկար են նմանութիւնք փառասոյսի քով։ Այդ նմանութիւնք բացառապէս եկեղեցական-պատմական գլուխներու մէջ են։ Ի հարկէ ես այսպիսի մտքի չ'ի գար եթէ մէկ կողմանէ Ազախանգեղեայ ընթացքն չգիտնայի, եւ միւս կողմանէ ի վերջէս.

¹ Զ. որ Արեւիկ. «Կայսրն եւ փառաւորն ի բազմ տրտմութեան լինէին», շատ ցիւրաւ կրնար լ. գաւառն չընտելլ' նման Ազախ. «Կաւառնն ուր լուսն հարստացնէ լինէր Կայսրն եւ զինոյն... Գործեալ դեռն խաչներն «Եթէ ոչ եկեղեցի Արեւիկոս...» չընտելլ' Ու այլ Բն Գոյ Ինչխանիս հարստացոյ, Ինչ ոչ յաւելի Գոյս Ի հաւել Գերապոյն փառուն Գործեալ, Ինչ ուր լուսն հարստացնէր զԱրեւիկոս, Կա ինչ հանգէ զ'ս ասորի Եւ Իրեւն Կայր Թայր Գեւն զբազմ աւաւսն եւ զնոյն բանն ինչիւր Կա Գեւոր...»

² Աւագրութեան արժանի է որ այս հատուածը Գեորգ Ասորայ քով քիչ մը տարբեր ձեւով է, եւ որ Ինչի աւելի վաւերական էր թուի, իբրեւ Թաղաւոր մը հնագոյն Ազախանգեղոսէն։ Հոն տեսիլ տեսնոցն ոչ էր թագաւորին օյրն է, այլ թագաւորն (Ալեքէն), համար. Յաւնան՝ Ազախ. էջ 34 եւ մասնաւորապէս էջ 6. «Այն ատեն ինչիւր թագաւորն զուարէն՝ իւր Իւլ Հոգայրի, եւ մարդ ուղարկեց հանգ զնոյն գրէն, որ եւ աղթեց ըրաւ անոր վրայ եւ առաջադատւ. Աս այս միտ քնելու է նաեւ Ազախ. «Կրկնալ գաւառն եւս Ինչ...»

նէի Փաւստոսի ուրիշ աղբիւրները: Ինչ համար այժմ պարզ է որ Փաւստոսի պատմագրութեան էկէղեցական քառօնը մշտաւ մասամբ հիշոտած է քառասուցանից եւ նման նորութեանց վրայ:

Փաւստոսի քով Աբերկիոսի վարուց աղբեցութիւնն կը տեսնեմ Գ. Գ. զիլուս մէջ, ուր կը պատմուի Վրթանիսի դէմ Աշտիշատ կատարուած մահափորձը, զոր կը համեմատեն Յերապոլսոյ խուժանին Աբերկիոսի վրայ յարձակման հետ (էջ 4—11 եւն Nissenի հրտ.): Հմմտ. դարձեալ Գ. Ժ. (Ս. Յակոբի պատմ.) = Աբերկ. էջ 30, 50—52, եւ Դ. Ժ. (Ս. Ներսիսի դարձը) = Աբերկ. 51—52 եւն: Ասոնց վրայ մանրամասնութեամբ կը խօսինք վերոյիշեալ տեղը:

* * *

Վարուց աղբեցութիւնն — Թերեւս անուղղակի ճանապարհով — կը նշմարուի նաեւ Գրիգոր Աքանեղազործի վարուց հայերէն խմբագրութեան մէջ: Հոս շատ մեծ նմանութեամբ Աբերկիոսի վարուց կը պատահիմք դեւին սրբոյն հրամանաւ մարմարինեայ բաղինը Յերապոլիս փոխադրելու զրոյցին (Հմմտ. Հանդ. Ամս. 1910, էջ 371—373), այսպիսի ձեւով (Վարք եւ վկայաբանութիւնք Սրբոյ. Ա. 326—327):

Գրաբեալ հաներ դեւ մի յառնէ միոյն. իսկ նա աղաղակեալ ասէր ուժգին. Մի հաներ դեւ ի բնականութենէ իմմէ, ապա եթէ ոչ՝ բազում աշխատութիւն հասուցանեմք քեզ. իսկ նորա սաստեալ եհան զնա յառնէն: Իսկ դեւն երթեալ մասներ ի դուստր Թադաւորին Հուռմոց, եւ աղաղակէր բերանով կնոջն, եթէ՝ Ոչ ելանեմ աստի, բայց եթէ եկեալ Գրիգորին Նեոկեսարու հանցէ զիս: Իսկ կայսերն լուեալ վաղվազակի առաքէ ի խնդիր նմա. եւ գտեալ լինէր ի կեսարացոց քաղաքին, եւ կայսերական հրամանաւ փութանակի անցուցանէին ընդ ծով եւ ընդ ցամաք ի Հուռմ. որդ ի հասանէն՝ աստիկ շարժեաց դեւն զդուստր Թադաւորին՝ զգիւցեալ զգետնի: Իսկ մեծին Գրիգորի մոեալ ի տուն յորում էր աղջիկն, առաքեալ զնշան խաչին՝ սաստէր այսոյն պղծոյ եւ հանէր ի փոքէն, եւ հրամայէր անդ մեալ առ գրանն: Իսկ կայսերն տեսեալ զմեծ սքանչելիքս՝ պատուէր զայն մեծապէս, եւ խորհեցաւ ինչո բազում շնորհել նմա. իսկ նա առեալ եւ ոչինչ՝ ինչգործ ի նմանէ սին մի մարմարին լակնացի, որ էր երկայն եւ ստուար յոյժ: Իսկ կայսերն զարմացեալ թէ յինչ պէտք ինչգործաց զայն, որ անհնարին է հասուցանել յաշխարհն իւր. նորա պատահանեալ, թէ միայն սուր զինդրելին, եւ մի ինչ ածեր զմտաւ: Ի նմին ժամու հրամայեաց այսոյն պղծոյ բառեալ զսինն եւ հասուցանել յաշխարհն կապաղովաքոց. եւ նորա առեալ գնաց. եւ կայ անդ մինչեւ ցայտօր:

Եւ հրաժարեալ ի կայսերէն ծովագնաց լինէր. զայ մասնէ ի մեծ կղզին Սիկիւայ...

Գրիգոր Աքանեղազործի վարքը մանր քննութեան ենթարկած է Albert Poncet, La vie latine de S. Grégoire le thaumaturge ի Recherches de d'histoire religieuse I (1910), p. 132—160, 567—569, որուն համաձայն վարուց ծանօթ երեք խմբագրութիւնք, լատիններէն, ասորերէն եւ հայերէն, կախում ունին միակ աղբերէ մը՝ Գրիգոր Նիւսացոյ Ներբողանանն, իբր ազատ խմբագրութիւն: Հայերէնի համար (Թէլաղրութեամբ P. Peetersի) կ'ըսուի թէ ունի ինքնակաց յաւելուածներ՝ մասնաւորապէս էջ 325—327, ուր կը գտնուի նաեւ ի մէջ բերած հատուածս:

Ուստի հիմ կայ ենթադրելու թէ հայն Աբերկիոսի վարքէն առած է հատուածս, թէեւ նման հատուածներ շատ ծանօթ են նաեւ այլ վկայաբանութիւններէ, զ. օր. Տրիփոսի վկայաբանութենէն (Վարք եւ վկայար. Բ. 401—404):

Այսպիսի գծեր առ հասարակ վարքագրական մատենագրութեան մէջ շատ կը տեսնուին: Նախնական աղբիւրն զժուարին է մատնանշել: Աբերկիոսի վայրէն եղած է սկզբնական աղբիւրն. թէ հակառակէն նաեւ սա օգտուած է հնազոյններէն: Այսպիսի

հոդիւի կը պատահինք ամենէն յառաջ Թալմուդական գրականութեան մէջ: Այսպէս F. C. Conybeare իւր Talmudic elements in the Acts of Abercius յօդուածով (The Academy 49 [1896], էջ 468—470) մատնանիշ ըրաւ որ մեծ նմանութիւն կայ Աբերկիոսի վարուց այս հաստուածի եւ Բաբելոնական Թալմուդի Հագգադայի պատմութեան մէջ: Հագգադան կը պատմէ թէ Ռարբի Սիմէոն եւ Ռ. Նըղազար Հոռոմ կ'երթային՝ աշխատելու. որ Հրէից դէմ կ'ստեղծակցէ խիստ հրամանները յետոյ կոչուին: Ծամբան կը մօտեցայ իրենց Բեն Թամմալինոն դեւեր, եւ կը խնդրէ որ իրենց հետ ինքն ալ երթայ Հոռոմ: Ծամբան հրաշքներու վրայ խօսք կ'ըլլայ. եւ Ռ. Սիմէոն կը զանգատի, որ ինքը դեռ եւ ոչ մէկ հրաշքի արժանացած է, մինչդեռ իւր հայրենի տան աղանդից (Հագգարին, Ժննգ. Ժ. 9—12) երեք անգամ երեւցած են հրեշտակները: Ձայս ըսելով դեւեր կը յառաջէ կ'երթայ Հոռոմ եւ յայստաւ աղջկան մէջ կը մտնէ, որ կը սկսի մոլեգնիլ. եւ դեռն աղջկան բերնով իբրեւ բժիշկ յանուանէ ցոյց կուտայ զի: Սիմէոն: Նոր սա կու գայ՝ կը հրամայէ դեւին. «Թամմալինոն որդի, դուրս ել», եւ ինքը դուրս կ'ելլէ: Այս հրաշքի փոխարէն Հրեայց Կայսրէն հրաման կ'ընդունին հրովարտակը պատուել (Հմմտ. H. Günter, Legenden-Studien, S. 50—51):

Բաբելոնական Թալմուդի տուած այս հոդիւն շատ սիրելի եղած է քրիստոնէական վարքագիրներուն. շատ յաճախ կը պատահինք անոր զ. օր. Աբերկիոսի, Տրիփոնի, Կիրակոսի, Գրիգոր Աքանչեղագործի, Պոտիտոսի, եւ արեւմտեայց քով՝ Վիտտի (Ջ դար) Հելիոսի (Գր. Տուրոնեցւոյ քով), Մատուրիոսի վկայաբանութեանց մէջ (Հմմտ. Günter, անգ. էջ 47—51): Կարելի է ըսել վստահօրէն թէ ոմանց՝ ինչպէս Վիտտի, նաեւ Կիրակոսի եւ Գր. Աքանչեղագործի քով ուղղակի Աբերկիոսի վարուց աղբնեղութեամբ է:

Սոյն հոդիւն ուրիշ ձեւի մէջ տեսանք նաեւ Ագաթանգեղոսի քով:

Հ. Ն. ԱՊՐԻՆՆ

HISTORISCH

Südarmenien und die Tigrisquellen nach griechischen und arabischen Geographen.

(Fortsetzung.)

Der Gölğik hiess bei den Armeniern, wie schon bemerkt, „See von Cowk“, und diese Bezeichnung liegt meines Erachtens auch Plinius' *Thespites* oder *Tepitis* zugrunde. Die armenische Affricata *ḫ* *c* ist durch *τ* oder *θ* wiedergegeben; ähnlich wird noch in byzantinischer Zeit *ḫ* *z* (*dz*) durch *θ* umschrieben in *Ἀνθίας Πεδιον* = Anzean-zor Michael Attal. p. 133, 3, 134, 8¹, sowie *θ* *c* durch *θ* und daneben durch *σ* in einem und demselben Worte, nämlich in dem Namen *Πασαγνάθης*,

Theophan. Chronogr. p. 344, 25 ed. DE BOOR, der einem armenischen բացաղնայ „ausgetreten, abtrünnig“ entspricht (mit westarmenischer Aussprache)¹. Sallust umschreibt den Namen *Aracant* durch *Artaninus*, gibt also das *c* (*ts*) durch *t* wieder². Vielleicht hatte die

¹ *Πασαγνάθης* ist kein wirklicher Eigennamen, sondern ein tadelndes Epitheton: բացաղնայ լինելի թշնաման առի յե. բացաղնայ desertare, e prendere il partito de' nemici. Gemeint ist der bekannte Heerführer Theodoros Rēstunī (Sebeos).

² Sallusti hist. reliquiae IV, 74, p. 187, ed. MAURENBRECHER: Tum vero Bithynii propinquantes iam amnem *Tartanium. Für das Tartanium der Hs. emendiert DIETSCHE, dem MAURENBRECHER folgt, *Arasiam*. Es ist aber einfach *Artanium* zu schreiben = arm. *Aracant* mit Ausfall des zweiten *a* infolge des Gegendons. In mittelarmenischer Zeit ist dann auch das dritte *a* ausgefallen in *Արանի Arini*. S. Unters. zur Gesch. von

¹ Vgl. TOMASCHEK, a. a. O., S. 133.